

DEZVOLTAREA INDUSTRIALĂ A BUCUREȘTIULUI ÎNTRE ANII 1859-1933

Gabriel Constantin

Practic, industria, în sensul modern al cuvântului, nu exista, nedepășindu-se stadiul de producție manufacturier. Această afirmație se bazează pe faptul că valoarea întregii producții de caracter industrial-meșteșugăresc atingea numai 90.000 lei și era realizată în 12.867 de stabilimente, pe media de numai 7.016 lei și pe numărul extrem de scăzut de lucrători de stabiliment: 2,2. Foarte scăzute erau și nivelul tehnologic, având în vedere că materiile prime contribuiau cu 69,5% la constituirea valorii producției industriale, cât și dotarea stabilimentelor cu instalații de forță (doar 171 foloseau forța aburilor).¹

Așadar, această „industrie” în stadiu incipient era dominată de ramurile: alimentar, textilă și a materialelor de construcții.

Teoretic, premisele pentru dezvoltarea unei adevărate industrii românești erau favorabile, dat fiind că orașul București constituia deja un important centru economic și industrial-meșteșugăresc, concentrând o proporție însemnată de stabilimente industriale dintre care pot fi menționate câteva fabrici de articole din metal, de săpun, lumânări, lacuri, vopsele, aparate pentru telegraf, toate înființate în intervalul 1840-1859;² însă, aceste premise nu puteau constitui cadrul de dezvoltare a industriei românești atâta timp cât nu erau înlăturate piedicile esențiale, ce țineau de lipsa de capital și de personal tehnic cu pregătire la nivelul cerințelor timpului precum și de concurența neîngrădită a produselor industriale străine, superioare prin preț și calitate.

Totuși, la milocul secolului al XIX-lea, un segment industrial s-a aliniat la standardele internaționale, și anume **energetica**; de menționat că în acest sens, Bucureștii au avut inițiativa. La 8 octombrie 1856, primăria Capitalei a încheiat cu T. Mehedințeanu un contract pentru iluminatul orașului cu gaz lampant.³

Unirea Principatelor Române în 1859 și reformele lui Alexandru Ioan Cuza au constituit progrese economice sigure și stabile, astfel încât, în anii ce au urmat până la declanșarea războiului de independență (1877), se poate vorbi, în ceea ce privește economia românească, de faptul că s-a depășit stadiul manufacturier și s-a intrat în faza industrială.

În această evoluție, Bucureștii își consolidau locul de frunte în economia țării. Amintim dintre noile fundații industriale bucureștene în domeniul metalurgic atelierele „Lemaître” (1864), „F.Weigel” (1867) și „Wolf” (1877), „Arsenalul Armatei” (1861), „Atelierul Central C.F.R.” (1870), „Pirotehnia Cotroceni” (1873). În baza unui contract, în 1871, se încheia construirea uzinei de gaz aerian de la Filaret, iar în zona centrală a

¹ Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industriei în orașul București 1856-1933, vol. I, București, 1991, p. 3

² Ibidem

³ Acest sistem de iluminare a fost introdus la Viena în anul 1859.

orașului începea să funcționeze noul sistem de iluminare cu acest gaz, extins ulterior și în alte zone.

În aceste condiții, cercurile politice conducătoare românești, conștientizând faptul că dezvoltarea economică a țării nu se putea realiza în lipsa unei legislații protecționiste, care să înlăture interesele marilor puteri, au adoptat, în ianuarie 1877, tariful vamal, dar eficacitatea acestuia a fost anihilată prin convenția comercială semnată cu Austro-Ungaria (1876).

Câștigarea independenței de stat a României a însemnat înlăturarea ultimelor bariere în calea dezvoltării economice. În 1880 s-a înființat Banca Națională a României, citadelă a partidului liberalilor, dar și un organism financiar indispensabil țării în ceea ce privește economia. După 1880, au luat ființă primele societăți pe acțiuni.

Bucureștii încep să se impună ca principalul centru industrial al țării, având în vedere că apar mai multe unități industriale, dintre care, o parte, au jucat ulterior un rol important în viața economică a țării: întreprinderile metalurgice „E.Ciriak” (1882), cunoscute apoi sub numele de „Uzinele D. Voina” și „Cometul” (1877), fabrica de săpun „Stella” (1864), prima întreprindere modernă de acest fel din țară, rafinăria de petrol „Steaua Română” (1887). În 1879 a apărut legea mărcilor de fabrică și comerț, prima reglementare românească în domeniul proprietății industriale. Iar în 1884 a fost dată legea pentru înregistrarea firmelor.

Pe plan energetic, anul 1882 marca primele încercări de introducere a iluminatului electric, iar în 1885 acesta era introdus efectiv la Teatrul Național.

La 21 aprilie 1887, era adoptată legea pentru încurajarea industriei naționale, prima de acest gen din istoria României; potrivit acestei legi, oricare persoană care voia să înființeze un stabiliment industrial cu un capital minim de 50.000 lei sau folosea cel puțin 25 de lucrători zilnic primea o serie de avantaje pe termen de 15 ani, cum ar fi: scutirea de orice impozit direct către stat, județ sau comună, intrarea liberă în țară a mașinilor, părților de mașini și accesoriilor importate în țară, a materiilor prime necesare fabricației în măsura în care acestea nu existau în cantități suficiente în țară.

Ca urmare a acestor măsuri, la sfârșitul secolului al XIX-lea, industria românească cunoștea o dezvoltare importantă, având în vedere că ritmul înființării de noi fabrici se accelerase, de la 8,2 fabrici pe an în perioada 1866-1886, la 24,7 fabrici pe an între 1893-1901.⁴

În ceea ce privește condițiile de muncă, acestea erau specifice oricărei țări aflate la începuturile dezvoltării industriale; lipsa sau insuficiența reglementărilor legale permiteau patronilor să-și exploateze angajații. Potrivit unei anchete industriale din 1901-1902, din cele 625 întreprinderi ale industriei mari, în 377 se lucra peste 10 ore pe zi, în 246 între 8-10 ore, iar în unele ramuri, cum era cea chimică, proporția întreprinderilor cu program de peste 10 ore atingea aproape 90%.⁵

Bucureștii reprezentau cea mai importantă zonă industrială a țării, dat fiind faptul că grupa 195 de întreprinderi ale industriei mari și un personal de 15.617 oameni. Dintre noile unități industriale, trebuie amintite fabricile metalurgice „Hornstein” (1887), „I. Haug”

⁴ Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industriei în orașul București 1856-1933, vol I, București, 1991, p. 5

⁵ Ibidem

(1880), „Feld și Budich” (1896), „La metallurgie roumaine”, rafinăria de petrol „Gr. A. Filiti” (1898), „Pulberăria Dudești” (1896), fabrica de medicamente „Centrala”, prima de acest fel din România (1899).⁶

La începutul secolului XX, industria românească își continua ritmul de dezvoltare, iar Bucureștii erau parte integrantă a acestui proces, dat fiind că, în Capitală, s-au înființat mai multe zeci de societăți industriale de diverse mărimi și profile: „Societatea Metalurgică Română” (1901), societatea constructoare de mașini și instalații „Vulcan” (1908), societățile chimice „Phonix” (1903), „Fulgerul” (1905), „Luceafărul” (1907), „S.A.R.” pentru industria oxigenului, acetileni și a altor gaze (1908), „Societatea generală de gaz și electricitate” (1906).⁷

Elaborarea și intrarea în vigoare, în anul 1912, a unei noi legi privind încurajarea industriei naționale, au însemnat, pentru București, apariția unor noi societăți industriale importante: fabrica de produse din plumb „M. Ferrero et. Comp.”, fabrica de mașini agricole „Hofherr Schrantz Clayton Schuttleworth” (1912), fabrica de produse chimice „S.P.I.C.” (1912), fabrica de acumulatori și pile electrice „Tudor” (1911), fabrica de produse electrotehnice „Energia” (1913).⁸

Declanșarea primului război a marcat încheierea unei prime etape din dezvoltarea industriei românești. În 1915, valoarea producției industriale raportată la valoarea producției agricole din acel an (1.267.424.220 lei) reprezenta o proporție de 43%. În lucrător din industrie crea anual o valoare nouă de 2.555 lei, pe când un lucrător agricol o valoare de numai 347 lei.⁹ Fără îndoială, industria devenise cea mai intensivă formă de producție națională.

În perioada 1901-1915, industria românească în ansamblul ei înregistrase următoarele creșteri: numărul fabricilor a crescut cu 36%, capitalul investit cu 33%, forța instalată cu 164%, combustibilul consumat cu 104%, materiile prime prelucrate cu 180%, valoarea globală a producției cu 138%, iar valoarea producției realizate pe cap de salariat cu 61%, ceea ce însemna ritmuri anuale medii de creștere între 2,2-7,9%.¹⁰ Se poate aprecia că ritmul realizat de industria românească în acești ani se apropia de ritmurile realizate de industriile germană, americană și japoneză în perioadele lor cele mai bune (ultimele decenii ale secolului al XIX-lea).

Deși aceste cifre atestă realizări deosebite, totuși situația industriei românești nu era chiar așa de bună pe cât s-ar crede la prima vedere. În primul rând, volumul producției

⁶ Arhiva Națională Direcția Municipiului București, fond Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Industriei, Metalurgie, dosar 52/1930, f. 2

⁷ Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industriei în orașul București 1856-1933, vol. I, București, 1991, p. 7

⁸ Arhiva Națională Direcția Municipiului București, fond M.I.C., Metalurgie, dosar 2/1912, f. 3, 17; Chimie, dosar 24/1912, f. 2, 3; Direcția Industriei, Metalurgie, dosar 11/1914, f. 27; fond M.I.C., Statistică industrială-chimie, dosar 325/1930, f. 1-9; dosar 454/1923, f. 1-4; fond Tribunalul județului Ilfov, dosar 126/1914, f. 21; fond Societatea Anonimă Română Energia, dosar 1/1912, f. 1; fond S.A.R. Tudor, dosar 2/1909, f. 39

⁹ Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industriei în orașul București 1856-1933, vol. I, București, 1991, p. 7

¹⁰ Arcadian, Nicolae Industrializarea României, în „Enciclopedia României”, București, 1938-1939, vol. III, p. 813

industriale realizate era extrem de modest în comparație cu țările avansate. În al doilea rând, tehnologiile folosite acuzau un decalaj, diferențiat pe ramuri industriale, dar, indiscutabil, mare față de țările avansate. În al treilea rând, o problemă sensibilă era dată de structura industriei în condițiile în care ramurile cu un nivel tehnologic mai înalt, precum metalurgia, chimia și electrotehnica, reprezentau 31,2% din capital, 27,6% din forța instalată, 22,6% din personal și 36,7% din producția valorică, restul fiind reprezentat de ramurile industriei alimentare, ușoare și a materialelor de construcții.¹¹

Un alt element de slăbiciune a industriei românești era compoziția capitalului după proprietate (circa 80% era străin). În cazul unor ramuri importante ca metalurgia, chimia, energetica, această proporție se ridica la 74%, 72,3% și respectiv, 95,5%.¹²

Primul război mondial a reprezentat o perioadă grea pentru economia națională și în primul rând pentru industrie, ca urmare a distrugerilor de război. În calitatea sa de prim centru industrial al țării, orașul București a suferit și cele mai mari pagube, fiind lovite fabricile metalurgice și chimice: „Leonida et. Co.”, „Lemaître”, „Wolff, Frații Bochory et Comp.”, „L. Sinigallia”, „S.A.R. de Automobile”, „Ciriak”, „M. D. Botez”, „Dr. A. Urbeanu et. Comp.”, „S.A.R. pentru industria oxigenului”, fabrica de produse chimice a firmei „Fabricile Assan”.¹³ O mare parte a pagubelor (uneori până la 50% din valoare) se refereau la mașini, instalații și materii prime, ceea ce, având în vedere utilitatea modestă a industriei românești, realizată exclusiv pe seama importului, era foarte grav.

Datorită acestei situații, în toamna anului 1918, în urma eliberării țării, industria din teritoriul ocupat s-a aflat aproape în imposibilitate de a mai funcționa, datorită descompletării și uzurii fizice accentuate a utilajului industrial și lipsei combustibilului, materiilor prime, mașinilor și accesoriilor necesare, iar imposibilitatea de a găsi resurse de aprovizionare cu aceste bunuri a complicat extrem de mult refacerea și trecerea la producția de pace.

Realizarea Marii Uniri de la 1918 a avut o importanță însemnată nu numai din punct de vedere politic, dar și economic, dată fiind noua configurație a complexului economic național, ca urmare a aportului provinciilor unite cu vechea Românie, în primul rând Transilvania și Banatul.

În aceste împrejurări, ponderea Capitalei în cadrul industriei naționale s-a redus considerabil, dar Bucureștii au rămas în continuare pe primul loc. Astfel, în cazul societăților pe acțiuni, care reprezentau grupul industrial cel mai influent, Bucureștii dețineau 25% din capital și 20,9% din activul total.¹⁴

Totuși, refacerea economică a țării noastre după primul război mondial a fost un proces lung și anevoios, care a presupus efectuarea unor cheltuieli enorme în condițiile în

¹¹ Arhiva Națională Direcția Municipiului București, fond M.I.C., Direcția Industriei Mari, Metalurgie, dosar 65/1912, f.22

¹² Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industrială în orașul București 1856-1933, vol.I, București, 1991, p. 10

¹³ Arhiva Națională Direcția Municipiului București, fond M.I.C., Direcția Industriei, Teritoriul liber, dosar1/1918, f. 82,83,88,126,130,193

¹⁴ Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industrială în orașul București 1856-1933, vol.I, București, 1991, p.13

care despăgubirile de război nu au reprezentat decât o proporție insignifiantă; starea precară a transporturilor din cauza distrugerii și uzurii celei mai mari părți a materialului rulant, alături de deprecierea monedei naționale, insuficiența fondurilor de rulment și fiscalitatea excesivă la care întreprinderile bucureștene fac des referiri, au însemnat piedici semnificative în calea reluării normale a activității industriale.

Dar, în ciuda tuturor greutăților, industria românească își urma procesul de refacere, ce s-a încheiat în linii mari în anul 1924, când s-a atins nivelul antebelic în principalele ramuri de producție.

Anii 1919-1924 au însemnat, pentru București, o perioadă activă pe plan industrial, dat fiind că s-au înființat noi întreprinderi; în sectorul metalurgie-construcții de mașini apar uzinele metalurgice „Neptun” (1920), „Metalica” (1920), „Lowensohn” (1920), „Excelsion” (1920), „Nicovala” (1923), „Frații Goldenberg” (1924); fabrica de bani „Fichet” (1920), atelierul de rulmenți „Franz Peschl” (1921), fabrica de pile și unelte „R. Schmidt”, fabrica de reparat vagoane și locomotive a „Uzinelor Lemaître”, întreprinderea de avioane „S.E.T” (ambele în 1923), fabrica de aparate de laborator „Triex”, fabrica de țevi de plumb „Grivița”, fabrica de laminat tablă „Hercules” (toate în 1924).¹⁵ În 1922, începea construirea „Uzinelor Malaxa”.¹⁶

Industria chimică a cunoscut înființarea unor noi întreprinderi: „Leul” (1919), „Industria chimică română” (1919), „Minerva” (1922), „Barra” (1924), fabrica de oxigen industrial „Oxigenul” (1922), fabrica de uleiuri „Hermes” (1923), fabricile de cosmetice „Legrain” (1919), „Mignot-Boucher”, „Roger et. Gallet” (ambele în 1912), „Parfumeria Lubin” (1922), fabricile de produse farmaceutice „Chemix” (1920) și „Comtuar Farmaceutic Franco-Român” (1924). În anul 1920, erau înființate „Uzinele Chimice Române”, cea mai mare întreprindere chimică din București.¹⁷ În anul 1923, cu scopul declarat de a realiza o mai eficientă exploatare, printr-o lege specială, uzinele și instalațiile energetice și de apă ale Capitalei erau grupate într-o singură întreprindere, „Uzinele Comunale București”.¹⁸

În ceea ce privește condițiile de muncă din întreprinderile bucureștene în primii ani de după război, acestea erau grele, fapt care a avut un impact negativ asupra situației muncitorilor nevoiți să suporte, pe de o parte, concedierile masive, dată fiind lipsa de materii prime, iar pe de altă parte, amputarea unei părți însemnate din venituri ca urmare a deprecierei monedei naționale. Această stare de lucruri a generat frământări sociale în anii

¹⁵ Arhiva Națională Direcția Municipiului București, fond M.I.C., Direcția Industriei, Metalurgie, dosar 14/1921, f.19; dosar 26/1921, f.2; dosar 27/1921, f.2; dosar 5/1922, f.5; dosar 15/1923, f.12; dosar 16/1923, f.14; Direcția Industriei Mari, dosar 62/1923, f.87-89; Direcția Industriei Metalurgice, dosar 15/1924, f.1,8; dosar 41/1924, f.4; dosar 32/1927, f.1; fond M.I.C., statistică industrială-metalurgie, dosar 185/1922, f.1-3; dosar 745/1923, f.1-3; dosar 271/1924, f.1; dosar 442/1926, f.13-20; dosar 638/1922, f.7; dosar 643/1929, f.34; fond Uniunea Industriilor Miniere și Metalurgice din România, dosar 1/1923, f.260; dosar 1/1925, f.64; fond Uzinele și Domeniile Reșița, dosar 96/1924, f. 1-2; fond T.I., dosar 129/1919, f.53-54;

¹⁶ Idem, fond T.I., dosar 10/1919, f.3,33

¹⁷ Idem, fond M.I.C., Direcția Industriei Mari, Chimie, dosar 23/1912, f.27; Direcția Industriei, Chimie, dosar 6/1923, f.26; fond M.I.C., Statistică industrială-chimie, dosar 104/1930, f.11; dosar 232/1931, f.9; dosar 115/1930, f.1

¹⁸ Idem, fond Uzinele Comunale București, Secretariat, dosar 1/1923, f.1-6

1919-1920, culminând cu greva generală din 1920. Urmărind reducerea tensiunilor sociale, guvernele vremii au introdus, în anii 1920-1921, o serie de legi menite a reglementa conflictele de muncă, domeniul organizării sindicatelor profesionale și al plasării forței de muncă.

În anii 1924-1928, Bucureștii continuau să reprezinte primul centru industrial al țării; întreprinderile existente se consolidau și se diversificau, erau introduse procese tehnologice complexe. Alături de vechile întreprinderi apar și întreprinderi noi, multe dintre acestea specializate, cum au fost: fabrica de unelte de precizie „**Precizia**” (1926), fabrica de prelucrare a deșeurilor metalice „**Metalogen**” (1926), fabrica de recuperare a metalelor din zgură și cenușa de metale „**Ermeta**” (1928), apoi fabrica de țevi de plumb „**Hydrocaloria**” (1927).¹⁹

Anul 1928 a încheiat o etapă din dezvoltarea economică, inclusiv industrială, a țării. Valoarea producției industriale reprezenta 58% din producția agricolă, contribuind cu 25% la producția totală brută a țării și cu 23% la venitul național. Un lucrător din industria mare crea o valoare nouă de 84.527 lei. Practic, în cei 10 ani ce au urmat Marii Uniri, industria mare a realizat următoarele creșteri: 44% la numărul fabricilor, 1.302% la capitalul investit, 26,6% la forța instalată, 31,2% la personalul ocupat, 372% la valoarea combustibilului consumat, 437% la valoarea materiilor prime transformate, 420,5% la valoarea globală a producției și 13,6% la valoarea producției realizate pe cap de locuitor.²⁰

Criza economică din anii 1929-1933, declanșată mai puternic pe la mijlocul anului 1929 în industrie, a cuprins, treptat, toate ramurile economiei. Factorii care au agravat criza au fost dați de scăderea catastrofală a prețului produselor românești de export, volumul mare al datoriei publice externe, ponderea mare a capitalului străin în economie. Mii de întreprinderi mici au dat faliment sau au fost nevoite să accepte concordatul preventiv.

Din punct de vedere industrial, Capitala a resimțit criza cu aceeași intensitate ca și întreaga industrie a țării. Producția industrială realizată a scăzut la majoritatea întreprinderilor industriale bucureștene. „*Firme vechi, cu reputație stabilită până dincolo de granițele țării, se năruiesc, acoperind sub ruinele lor alte firme mai mici. Consecințele unui asemenea spectacol sunt incalculabile*”, se arată într-un raport al Camerei de Comerț și Industrie București.²¹

Pe fondul acestei situații de criză, viața muncitorilor s-a deteriorat simțitor, concedierile atingând un procent îngrijorător; în aprilie 1931, Capitala cuprindea 5% din totalul șomerilor industriali înregistrați în țară la aceea dată.²² În unele întreprinderi, proporția concediaților a fost mare (40% la fabrica „**Tudor**” în 1933; proporții mari au

¹⁹ Idem, fond M.I.C., Direcția Industriei Metalurgice, dosar 46/1926, f.1; Industria electrotehnică, dosar 49/1927, f.4-7; Direcția Industriei, dosar 6/1928, f.53-54; fond, M.I.C., Statistică industrială-metalurgie, dosar 530/1927, f.1-8

²⁰ Direcția generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industrie în orașul București, vol. I, București, 1991, p. 17

²¹ Arhiva Națională Direcția Municipului București, fond M.I.C., Direcția Comerțului Interior, dosar 13/1930, f.100-101

²² Idem, fond U.C.B., Secretariat, dosar 2/1931, f.60

existat și la „Wolff”, „Fichet”, „C.F.R.”, „Arsenalul Armatei”).²³ Reducerea salariilor a devenit generală în 1931-1932, fapt care a contribuit la agravarea situației materiale a muncitorilor (8-10% la „Wolff”, „Tudor”, „U.C.B.”, 25% la atelierele „S.T.B.”).²⁴

În aceste împrejurări, între anii 1929-1933, s-au înregistrat acute confruntări sociale, iar îngrijorarea cercurilor conducătoare s-a concretizat prin intensificarea măsurilor preventive, care au culminat cu instituirea, la 3 februarie 1933, a stării de asediu în Capitală și în principalele centre industriale.

În acest context dificil, unele semne ale revigorării economice încep să se simtă totuși în condițiile în care, aplicând măsuri drastice de raționalizare a producției, industriașii au reușit să obțină reducerea cheltuielilor de producție, ceea ce le-a permis să obțină resurse pentru noi investiții, iar marile întreprinderi din Capitală introduceau, odată cu noile tehnologii, și fabricarea de produse noi, modernizate. Totodată, industriașii mari începeau să acorde o atenție tot mai mare pregătirii forței de muncă, ponderea ucenicilor atingând uneori 10% din totalul personalului.²⁵

După anul 1932, ce a reprezentat apogeul crizei în industria românească, anul 1933 a adus un oarecare reviriment, negeneralizat și inegal pe ramuri. Șomajul a început să se absoarbă prin sporirea gradului de utilizare a forței de muncă, iar producția industrială a cunoscut o oarecare creștere (8% față de 1932 și 43% față de 1928).²⁶

Odată cu anul 1933, criza a luat sfârșit în industria românească, aceasta intrând într-o nouă perioadă de dezvoltare, ce s-a prelungit până la izbucnirea celui de-al doilea război mondial.

The Industrial Development of Bucharest between 1859-1933

SUMMARY

In spite of the delay in the industrial development, the mid 19th century knew the premises for the development of a true Romanian industry, as Bucharest already was an important economical centre. The paper deals with the important historical moments and conditions issued during the 19th century, which resulted in the birth of the modern industry in Bucharest.

²³ Idem, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar 4/1932, f.4; fond U.I.M.M.R., dosar 2/1931, f.74-75,265; fond M.I.C., Statistică industrială-metalurgie, dosar 760/1922, f.58

²⁴ Idem, fond M.I.C., Statistică industrială-metalurgie, dosar 678/1929, f.25

²⁵ Idem, fond M.I.C., Direcția Comerțului, Serviciul Comerțului Interior, dosar 9/1927, f.85-86

²⁶ Direcția Generală a Arhivelor Statului din România, Documente privind dezvoltarea industriei în orașul București, vol.I, București, 1991, p.22